

GENDER STEREOTIPLARI VA ULARNING JAMIYAT TARAQQIYOTIGA TA’SIRI

Ashuraliyeva Muxtasar Shuhrat qizi

Namangan davlat pedagogika instituti jismoniy madaniyat yo’nalishi
talabasi

janona0207@gmail.com

Jo’rayev Sodiqjon Muxammadinovich

Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrasi o’qituvchisi

sodiqjonjorayev057@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23015151>

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada gender stereotiplari tushunchasini tahlil qilish, ularning shakllanish omillari hamda jamiyat taraqqiyotiga ko’rsatadigan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy ta’sirini yoritishga bag’ishlangan. Tadqiqotda gender stereotiplarining ta’lim, mehnat bozori va ijtimoiy munosabatlar tizimidagi salbiy oqibatlari ochib beriladi. Shuningdek, gender tengligini ta’minlashning jamiyatda barqaror rivojlanish, inson salohiyatidan samarali foydalanish va ijtimoiy adolatni qaror toptirishdagi ahamiyati asoslab beriladi. Tezis xulosasida gender stereotiplarini bartaraf etish jamiyat taraqqiyotining muhim sharti ekanligi ta’kidlanadi.

KALIT SO’ZLAR: gender tengligi, jinsiy rollar, ijtimoiy tenglik, inson salohiyati, psixologik bosim, ijtimoiy ong, gender siyosati, barqaror rivojlanish

ANNOTATION: This article is devoted to the analysis of the concept of gender stereotypes, the factors influencing their formation, and their social, economic, and cultural impact on societal development. The study reveals the negative consequences of gender stereotypes in the fields of education, the labor market, and the system of social relations. In addition, the importance of ensuring gender equality in achieving sustainable development, effective use of human potential, and establishing social justice in society is substantiated. The conclusion of the thesis emphasizes that eliminating gender stereotypes is an essential condition for societal progress.

KEYWORDS: gender equality, gender roles, social equality, human potential, psychological pressure, social consciousness, gender policy, sustainable development

АННОТАЦИЯ: Данная статья посвящена анализу понятия гендерных стереотипов, факторов их формирования и их социального, экономического и культурного влияния на развитие общества. В исследовании раскрываются негативные последствия гендерных стереотипов в сфере образования, на рынке труда и в системе социальных отношений. Также обосновывается значимость обеспечения гендерного равенства для достижения устойчивого развития, эффективного использования человеческого потенциала и утверждения социальной справедливости в обществе. В заключении тезиса подчеркивается, что устранение гендерных стереотипов является важным условием общественного развития.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: гендерное равенство, гендерные роли, социальное равенство, человеческий потенциал, психологическое давление, общественное сознание, гендерная политика, устойчивое развитие

KIRISH. Hozirgi globallashuv jarayonida gender tengligi masalasi jamiyat taraqqiyotining ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki har qanday jamiyatning barqaror rivojlanishi, avvalo, inson salohiyatidan toʻliq va samarali foydalanishga bogʻliqdir. Ammo koʻplab hollarda bu jarayonga gender stereotiplari jiddiy toʻsqinlik qiladi. Yaʼni jamiyatda erkak va ayollarga nisbatan shakllangan anʼanaviy va qatʼiy qarashlar ularning imkoniyatlarini cheklab, ijtimoiy tengsizlikning yuzaga kelishiga sabab boʻladi. Gender stereotiplari — bu tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar taʼsirida shakllangan qarashlar tizimi boʻlib, ular insonlarning rol va vazifalarini jinsiga qarab belgilab beradi. Bunday stereotiplar koʻpincha erkaklarni kuch, rahbarlik va iqtisodiy taʼminot bilan, ayollarni esa parvarish, itoatkorlik va uy ishlari bilan bogʻlaydi. Natijada shaxsning individual qobiliyatlari va qiziqishlari emas, balki uning jinsi asosiy mezon sifatida qaraladi. Mazkur holat taʼlim tizimi, mehnat bozori hamda ijtimoiy munosabatlarda turli nomutanosibliklarni keltirib chiqaradi. Xususan, ayrim kasblarning “erkaklarga xos” yoki “ayollarga xos” deb qaralishi, ish haqi tafovutlari, lavozimlarda oʻsish

imkoniyatlarining cheklanishi kabi muammolar shular jumlasidandir. Bu esa nafaqat alohida shaxslar rivojiga, balki jamiyatning umumiy iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga ham salbiy ta’sir ko’rsatadi. Shu nuqtai nazardan, gender stereotiplarini o’rganish, ularning kelib chiqish sabablarini tahlil qilish va ularni bartaraf etish yo’llarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada gender stereotiplarining mohiyati, ularning shakllanish omillari hamda jamiyat taraqqiyotiga ko’rsatadigan ta’siri keng yoritiladi[1]. Shuningdek, gender tengligini ta’minlash orqali ijtimoiy adolatni qaror toptirish, inson salohiyatidan samarali foydalanish va barqaror rivojlanishga erishish masalalari asoslab beriladi.

Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlar gender stereotiplari nafaqat ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishini, balki iqtisodiy rivojlanish sur’atlariga ham salbiy ta’sir ko’rsatishini tasdiqlamoqda. Chunki jamiyatda inson resurslaridan to’liq foydalanilmasligi, ya’ni ayrim guruhlarining imkoniyatlari cheklanishi umumiy samaradorlikning pasayishiga olib keladi. Xususan, ayollarning mehnat bozorida faol ishtirok etmasligi yoki erkaklarning ayrim ijtimoiy rollar bilan cheklanib qolishi iqtisodiy o’sish imkoniyatlarini qisqartiradi. Bundan tashqari, gender stereotiplari shaxsning psixologik holatiga ham sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Jamiyat tomonidan yuklatilgan “ideal rol”larga moslashish zarurati ko’plab hollarda ichki bosim, stress va o’zini namoyon qila olmaslik kabi muammolarni keltirib chiqaradi. Bu esa o’z navbatida ijtimoiy faollikning pasayishiga va inson salohiyatining to’liq ochilmasligiga sabab bo’ladi[2]. Bugungi kunda xalqaro tashkilotlar va davlat siyosati darajasida gender tengligini ta’minlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’lim tizimida teng imkoniyatlarni yaratish, mehnat bozorida diskriminatsiyani kamaytirish hamda ijtimoiy ongda tenglik tamoyillarini shakllantirish orqali gender stereotiplarini bosqichma-bosqich bartaraf etish mumkin. Ayniqsa, yosh avlod tarbiyasida genderga nisbatan xolis va adolatli yondashuvni shakllantirish kelajak jamiyatining barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, gender stereotiplari va gender tengligi o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni chuqur tahlil qilish, ularning jamiyat taraqqiyotiga ta’sirini ilmiy asosda o’rganish dolzarb masalalardan biri bo’lib qolmoqda.

ASOSIY QISM: Gender stereotiplari jamiyatda tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllanib, avloddan-avlodga o’tib kelayotgan barqaror qarashlar tizimini tashkil etadi. Ularning shakllanishida, eng avvalo, oila muhitining o’rni katta bo’lib, bolalik davridan boshlab qiz va o’g’il bolalarga turlicha xulq-atvor me’yorlari singdiriladi. Qiz bolalarga ko’proq muloyimlik, itoatkorlik va uy ishlariga moyillik o’rgatilsa, o’g’il bolalarga mustaqillik, qat’iyat va yetakchilik sifatleri ustuvor tarzda targ’ib etiladi. Bunday yondashuv ularning kelajakdagi qarashlari, kasb tanlovi va jamiyatdagi o’rniga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Shu bilan birga, ta’lim tizimi hamda ommaviy axborot vositalari gender stereotiplarining mustahkamlanishida muhim rol o’ynaydi. Ayrim o’quv materiallari va ijtimoiy tasvirlarda erkak va ayol rollarining an’anaviy tarzda talqin qilinishi bu qarashlarning yanada chuqurlashuviga olib keladi. Gender stereotiplari ta’lim jarayonida ham o’quvchilarning qiziqishlari va imkoniyatlariga sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Ko’pincha texnik va aniq fanlar erkaklarga mos deb qaralib, gumanitar yo’nalishlar ayollarga xos sifatida talqin qilinadi. Natijada ayrim o’quvchilar o’z qobiliyatlariga mos yo’nalishni emas, balki jamiyat tomonidan belgilangan stereotiplarga mos keladigan sohani tanlashga majbur bo’ladi. Bu holat esa uzoq muddatda mehnat bozorida nomutanosiblikni keltirib chiqaradi hamda ilmiy-texnik rivojlanish sur’atlariga salbiy ta’sir qiladi[3].

Mehnat bozorida gender stereotiplari yanada yaqqolroq namoyon bo’ladi. Ayollar ko’pincha past maoshli yoki kamroq e’tibor qaratiladigan sohalarda faoliyat yuritadi, ularning rahbarlik lavozimlariga ko’tarilish imkoniyatlari esa cheklangan bo’ladi. Erkaklarga nisbatan esa yuqori daromad topish va oilani moddiy ta’minlash majburiyati yuklatiladi. Bu esa nafaqat iqtisodiy tengsizlikni, balki ijtimoiy bosimni ham kuchaytiradi. Natijada jamiyatda mavjud inson kapitalidan to’liq foydalanilmaydi, iqtisodiy samaradorlik pasayadi va ijtimoiy adolatsizlik kuchayadi. Bundan tashqari, gender stereotiplari shaxslarning psixologik holatiga ham salbiy ta’sir ko’rsatadi. Jamiyat tomonidan belgilangan qat’iy rollarga moslashish zarurati ko’plab insonlarda ichki ziddiyatlar, stress va o’zini erkin ifoda eta olmaslik muammolarini yuzaga keltiradi. Ayollar o’z imkoniyatlarini past baholashga moyil bo’lishi mumkin bo’lsa, erkaklar hissiyotlarini oshkor etishdan tiyilishga majbur bo’ladi. Bu esa ijtimoiy munosabatlarda sovuqlik, tushunmovchilik va ziddiyatlarning kuchayishiga olib keladi. Shu

sababli gender stereotiplarini bartaraf etish zamonaviy jamiyat oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Bu borada, avvalo, ta’lim tizimida genderga nisbatan teng va xolis yondashuvni shakllantirish, yosh avlod ongida tenglik g’oyalarini rivojlantirish zarur. Ommaviy axborot vositalarida erkak va ayol obrazlarini stereotiplardan xoli tarzda yoritish, ijtimoiy ongni o’zgartirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, davlat siyosati darajasida gender tengligini ta’minlashga qaratilgan qonunchilik va amaliy mexanizmlarni takomillashtirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Faqatgina kompleks yondashuv orqali jamiyatda gender tengligini qaror toptirish va barqaror taraqqiyotga erishish mumkin.

Gender stereotiplari, shuningdek, oilaviy munosabatlarga ham ta’sir ko’rsatadi. An’anaviy qarashlarga ko’ra, erkak oilaning asosiy boquvchisi va qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida ko’rilsa, ayolning asosiy vazifasi uy xo’jaligi va farzand tarbiyasi bilan bog’lanadi. Bunday yondashuv oilada mas’uliyatning noteng taqsimlanishiga olib keladi va zamonaviy jamiyatda sheriklik asosidagi munosabatlar rivojlanishini sekinlashtiradi. Aslida esa oilaviy hayotda erkak va ayol teng huquq va teng mas’uliyatga ega bo’lishi ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. So’nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, gender tengligi yuqori bo’lgan jamiyatlarda innovatsion faoliyat, iqtisodiy o’sish va ijtimoiy farovonlik darajasi sezilarli darajada yuqori bo’ladi[4]. Chunki bunday jamiyatlarda har bir insonning qobiliyati jinsidan qat’i nazar qadrlanadi va ularning salohiyati to’liq ishga solinadi. Aksincha, gender stereotiplari kuchli bo’lgan jamiyatlarda esa inson resurslarining bir qismi foydalanilmay qoladi, bu esa rivojlanish sur’atlarini sekinlashtiradi.

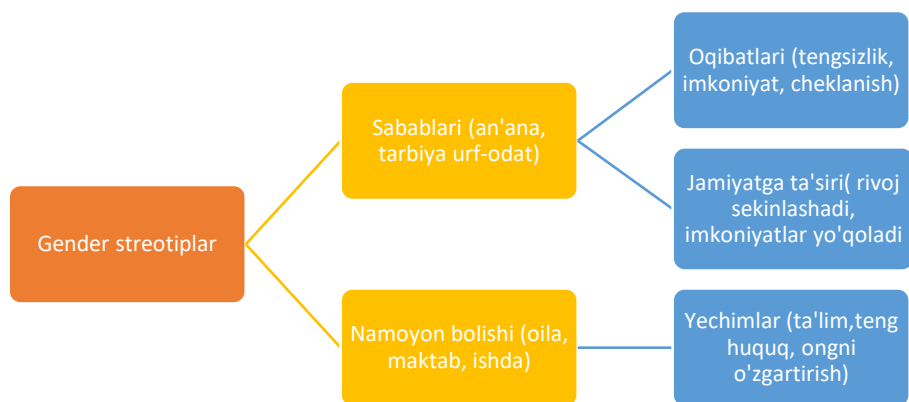

DIAGRAMMA. Ushbu diagramma gender stereotiplari qanday paydo bo’lishi, jamiyatda qanday namoyon bo’lishi va uning oqibatlari hamda jamiyat taraqqiyotiga ta’sirini bosqichma-bosqich ko’rsatadi. Diagramma 6

ta asosiy qismdan iborat bo‘lib, muammoning kelib chiqishidan tortib, uni hal qilish yo‘llarigacha tushuntiradi. Avvalo, gender stereotiplari asosan an‘ana, urf-odat va tarbiya orqali shakllanadi. Keyinchalik ular oilada, ta’lim tizimida va ish joylarida namoyon bo‘ladi. Buning natijasida jamiyatda tengsizlik va imkoniyatlarning cheklanishi yuzaga keladi. Diagrammada ko‘rsatilganidek, bu jarayonning oqibatlari faqat alohida shaxslarga emas, balki butun jamiyatga ta’sir qiladi. Ya’ni, jamiyat rivoji sekinlashadi, inson resurslaridan to‘liq foydalanilmaydi va innovatsion g‘oyalar kamayadi. Shu bilan birga, diagramma muammoning yechimlarini ham ko‘rsatadi. Bular — ta’limda tenglikni ta’minlash, qonuniy himoyani kuchaytirish va odamlarning fikrlash tarzini o‘zgartirishdir.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, gender stereotiplari jamiyatda tarixiy va ijtimoiy omillar ta’sirida shakllangan qarashlar tizimi bo‘lib, ular insonlarning huquq va imkoniyatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu stereotiplar natijasida ta’lim, mehnat bozori va ijtimoiy hayotning turli sohalarida tengsizlik yuzaga keladi hamda shaxslarning o‘z salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishiga to‘sqinlik qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, gender stereotiplari inson kapitalidan samarali foydalanilmasligiga olib keladi. Natijada iqtisodiy samaradorlik pasayadi, ijtimoiy adolatsizlik kuchayadi va innovatsion rivojlanish jarayonlari sekinlashadi. Bundan tashqari, bunday stereotiplar jamiyatda ijtimoiy rollarning qat’iy chegaralanishiga sabab bo‘lib, shaxs erkinligi va tanlov imkoniyatlarini cheklaydi. Shu nuqtai nazardan, gender stereotiplarni kamaytirish va bartaraf etish zamonaviy jamiyatning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu borada ta’lim tizimida gender tenglik tamoyillarini keng joriy etish, huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish, shuningdek, ommaviy axborot vositalari orqali ijobiy ijtimoiy qarashlarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi[5]. Umuman olganda, gender stereotiplarning bartaraf etilishi jamiyatda teng imkoniyatlarni ta’minlash, inson salohiyatidan to‘liq foydalanish hamda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlashga xizmat qiladi.

Kelgusida gender stereotiplarni kamaytirish uchun kompleks yondashuv zarur bo‘lib, bunda davlat siyosati, ta’lim tizimi, fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalarining o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yoshlar ongida tenglik va hurmat tamoyillarini shakllantirish uzoq muddatli ijobiy natijalarni ta’minlaydi.

Shunday qilib, gender stereotiplariga qarshi kurashish jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi bo‘lib, u ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishning muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations. *Gender Equality and Women’s Empowerment*.
<https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. *O‘zbekistonda gender tengligi ko‘rsatkichlari va ijtimoiy rivojlanish tahlili*.
<https://stat.uz>
3. O‘zbekiston Respublikasi Oila va xotin-qizlar qo‘mitasi. *O‘zbekistonda xotin-qizlar huquqlari va gender tengligi siyosati*.
<https://www.gender.uz>
4. UNESCO. *Global Education Monitoring Report: Gender Equality*.
<https://www.unesco.org/en/gender-equality/education>
5. World Bank. *Gender Equality and Development Report*.
<https://www.worldbank.org/en/topic/gender>
6. Oila psixologiyasi / Darslik/ D.D.Oribboyeva, M.O.Roziqova, S.M.Jo‘rayev – Namangan: «Sunrise-pro», Namangan: 2025